

*Віктор Степанович ПРОКОПЧУК,
директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
професор кафедри історії народів Росії та спеціальних
історичних дисциплін, доктор історичних наук
(Кам'янець-Подільський)*

НИКАНДР ВАСИЛЬОВИЧ МОЛЧАНОВСЬКИЙ – ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Стаття присвячена Никандру Васильовичу Молчановському (1858–1906) – історичному діячowi України, видатному досліднику минулого Поділля, талановитому учневі професорів В. Б. Антоновича та І. В. Лучицького.

Ключові слова: Молчановський Никандр Васильович, студентський рух, заслання, архіви, літописи, історик, дослідник Поділля.

The article is dedicated to Nikandr Vasylyovych Molchanovskyi (1858–1906), historian of Ukraine, prominent researcher of the past of Podillya region, talented student of professors V.B. Antonovych and I.V. Luchytskyi.

Key words: Nikandr Vasylyovych Molchanovskyi, student movement, exile, archives, chronicles, historian, Podillya researcher.

Стаття посвящена Никандру Васильевичу Молчановскому (1858–1906) – историчному діячowi України, выдающомуся дослідителю прошлого Подолья, талановитому ученику професорів В. Б. Антоновича и И. В. Лучицького.

Ключевые слова: Молчановский Никандр Васильевич, студенческое движение, ссылка, архивы, летописи, историк, исследователь Подолья.

Життя та наукова діяльність Никандра Васильовича Молчановського знайшли надто схематичне відображення у невеликих за обсягом енциклопедичних статтях¹ та наукову оцінку – у працях Л. В. Баженова [3, с. 123, 219; 4, с. 291], В. С. Прокопчука [25, с. 35–36]. Останнім часом з'явилися статті

¹ «Энциклопедический словарь» видавничої фірми Брокгауза-Ефрона (СПб., 1896. – Т. 19-а. – С. 680), «Радянська енциклопедія історії України» (К., 1971. – Т. 3. – С. 166–167), «Українська радянська енциклопедія» (К., 1982. – Т. 7. – С. 96), «Енциклопедія українознавства» (Л., 1996. – Т. 5. – С. 1645)

російських дослідників С. І. Михальченка [13] та Ю. Ф. Іванова [8], які проливають світло на участь Н. В. Молчановського в студентському русі та наукові заняття в роки заслання.

Автор цієї статті ставить мету — шляхом систематизації й аналізу наявного джерельного матеріалу реконструювати більш-менш цілісну картину життєдіяльності історика-подолянина, якому в силу обставин так і не судилося в повній мірі зреалізувати свій талант науковця, дослідника.

Н. В. Молчановський народився 1858 р. в с. Лозувата Балтського повіту Подільської губернії в багатодітній сім'ї священика. Освіту здобував, як і водилося у церковнослужителів, в єпархіальному училищі, Уманській гімназії, а згодом — у Київській 2-ій чоловічій гімназії. Навчався старанно, виділявся серед гімназистів гострим розумом, феноменальною пам'яттю, що дало можливість 1876 р. успішно завершити середню освіту. 1877 р. Никандр Васильович став студентом історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира.

Навчання співпало з російсько-турецькою війною 1877–1878 рр., яка загострила бідування народу, зокрема й студентства, стала каталізатором національно-визвольного руху. 25 лютого 1878 р. В. Осинський учинив замах на заступника губерньського прокурора М. М. Котляревського. Натомість, поліція заарештувала ні в чому не винного студента, що викликало вибух незадоволення, студентські мітинги, звернення до ректора. 21 березня той прибув на зустріч зі студентами й грубо кинув у натовп: «Шапки долой!» Якраз цього студенти не чекали і після кількасекундного шоку відповіли оглушливим свистом і криком. Ректор зажадав видати організаторів сходок, а коли цього не сталося, вдався до репресій. За вказівкою міністра народної освіти над студентами, поміченими у виступах, був учинений університетський суд і з університету були виключені 142, із них — 49 на три роки, 75 — на два, група — на рік. За погодженням із міністром внутрішніх справ київський генерал-губернатор вислав їх у віддалені губернії Росії, декого під нагляд поліції та опіку батьків. «Молчановський учасував во всех трех сходках, оказывал явное неповиновение университетским властям», — засвідчили жандарми. І цього виявилось достатньо, аби він отримав найвищу в даному випадку міру покарання — виключення на 3 роки та висилку до В'ятської губернії [8, с. 159].

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається особовий фонд Н. В. Молчановського, що містить зокрема й кілька листів із м. Котельнич, місця заслання, до Києва, які висвітлюють цю сторінку життя вченого. «... *Нас всех арестовали так внезапно и выслали из Киева так поспешно, что было некогда позаботиться о своих делах*», — писав Никандр Васильович в одному з листів [9, арк. 1]. Дехто не встиг навіть взяти теплий одяг. Влада старалася якомога швидше спровадити за межі Києва вибухово небезпечний контингент студентської молоді. І все ж кияни влаштували конвойованим публічні проводи. 3 квітня на Курському вокзалі Москви їх зустріли московські студенти, виявляли всіляку підтримку, передавали теплий одяг, висловлювали невдоволення діями влади. Натовп супроводжував арештованих, оточених конвоем, аж до тюрми. Сталася сутичка з поліцією [8, с. 159]. За кілька днів потому з пересильної тюрми в одній із партій до місця заслання — повітового містечка Котельнич В'ятської губернії був відправлений і Никандр Молчановський.

Умови проживання в невеликому повітовому містечку були непростими. Займатись учительською практикою йому не дозволили, поступити добровольцем на військову службу відмовили. Жив на 6 рублів, які видавали засланим, та невеликі суми, які присилали родичі, друзі, знайомі. Відлучатися з міста суворо заборонялося. Н. В. Молчановський, опинившись в ізоляції, шукав вихід у знайомствах із учителями міста, листуванні, яке часто здійснював через них, аби обминути цензуру. Вже третього дня після приїзду до Котельнича писав до Києва: «*Хотя я живу теперь не очень далеко от Казани, но из своего города мне отлучаться нельзя... Я прошу Вас выслать мне несколько книг на каком бы ни было языке, исключая испанского и восточных, которые бы по содержанию своему подходили к пространному учебнику всеобщей истории, т. е. истории Востока, Греции, Рима, Америки, Западной Европы и в частности России*». У листі вказував адресу: «Его В-ю Господину Исправнику г. Котельнича Вятской губернии Павлу Константиновичу Михайлову (а Вас прошу передать студенту Никандру Молчановскому)» [9, арк. 2]. Книги просив передати через студента Багалія братові Володимирі або безпосередньо надіслати йому за його ж рахунок. Подібних листів було чимало. Н. В. Молчановський, хоч і з запізненням, все ж отримував га-

зети, журнали, навчальну та наукову літератури. Друзі пересилали навіть конспекти лекцій професорів Б. Б. Антоновича, І. В. Лучицького та інших викладачів. Никанор Васильович наполегливо працював над поповненням знань, написанням наукових праць. 1879 р. у журналі «Слово» побачила світ його стаття «Предвестники земской ликвидации (К истории обнищания северного края)», підписана псевдонімом «НВ» [22]. У роботі над нею засланиць скористався не лише власними спостереженнями, фактами з преси, а й статистичними збірниками. Усім змістом — показом злиденного та безвихідного становища народу — приводив читача до висновку, що справи зарядять лише соціально-політичні переміни. Публікація виявилася резонансною, губернатор розпорядився припинити видання повітових статзбірників, аби надалі не попадали вони до небажаних рук [8, с. 160].

Після замаху Степана Халтурина 5 лютого 1880 р. у Зимовому палаці на царя Олександра II у Котельничих відбулися моління «во спасение императора». Однак, коли батьки міста, а за ними й все міщанство впало на коліна, Н. Молчановський із товаришем залишилися стояти. Факт був не тільки помічений, а й сприйнятий, як виклик. Зсланих позбавили фінансової допомоги та перевели у віддалений населений пункт повіту. Опираючись на епізодичну підтримку друзів, родини, він не лише якимось виживав, а й продовжував навчальні та наукові заняття, почав публікацію в тому самому «Слові» повісті «Гореница» [16]. У жовтні 1880 р., за півроку до закінчення заслання, у відповідь на багаточисельні звернення батька, власті перевели Никандра під опіку родини із заборонною проживати в столицях, Київській і Таврійській губерніях.

1881 р., як тільки отримав дозвіл, повернувся до університету та віддався улюбленій справі — успішно реалізовував природний дар дослідника. Його реферати, виступи на семінарах, на додачу — знання кількох іноземних мов — усе це вражало не лише студентів, а й викладачів. 1906 р. професор І. В. Лучицький згадував, що Н. Молчановський виділявся блискучими здібностями та працездатністю, «стал предметом суперництва професорів, руководивших его занятиями» [12].

Найбільш відомою працею Н. В. Молчановського, написаною ще в студентські роки під керівництвом професора В. Б. Антоновича та виданою 1885 р., є «Очерк известий о Подольской земле до 1434 г» [21]. Ця праця була складовою

історико-регіонального проекту вивчення минулого України шляхом поземельного дослідження її територій. До його реалізації були залучені найталановитіші студенти Київського університету О. Андріяшев, Д. Багалій, П. Голубовський, М. Грушевський, М. Дашкевич, П. Іванов, В. Ляскоронський, А. Синявський. Вони вивчали історію окремих українських земель, що мали історико-етнографічну та географічну цілісність, і цим започаткували комплексне історико-краєзнавче дослідження основних регіонів України. У 80-90-ті рр. побачили світ праці М. С. Грушевського «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст.», В. Г. Ляскоронського «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII в.», О. М. Андріяшева «Очерк истории Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в.», П. І. Іванова «Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в.». Працю Н. Молановського професор В. Б. Антонович цінував особливо, як «у високій мірі серйозну», «присвячену історії такої області, яка ще мало досліджена» [5, с. 223].

Дослідження Никандра Васильовича є зведенням літописних свідчень, документів європейських хронік і різноманітних актів, що стосуються Поділля й охоплюють хронологічні межі від заселення краю до його інкорпорації до складу Речі Посполитої та виокремлення в Подільське воєводство. Але це не механічне зібрання відомостей. Документи згруповані в кілька розділів і поетапно відкривають завісу над появою перших слов'янських поселень в Подністров'ї, вторгненням в Пониззя-Поділля неслов'янських племен — печенігів, половців, чорних клобуків, встановленням татарського панування. Окремі розділи стосуються колонізації Подільської землі литовцями, а згодом — поляками. Документальні свідчення піддані науковому аналізу й узагальненню, зроблені висновки значною мірою співпадали з оцінками найдавнішої історії Пониззя, даними В. Б. Антоновичем у «Очерке истории Великого княжества Литовского до половины XV ст.». Допомога В. Б. Антоновича була різносторонньою: це і вибір теми, структурування праці, добір джерел, уважне ставлення до їх аналізу та наукових висновків. А вони нерідко суперечили давно усталеному погляду істориків, скажімо, щодо повного та безапеляційного входження Поділля до складу Київської держави ледь не з часів Аскольда та Дира.

На основі аналізу літописних даних Н. В. Молчановський доводив, що племена уличів і тиверців, котрі заселяли подільські землі, вчинили опір спробі Аскольда і Дира 863 р. приєднати їх до Києва: «Аскольд же и Дир седоста в граде том (Киеве) и многие варяги совакуписта, и начата владети полянскую землю; и беша ратни с древляны и уличи». 885 р. пробував підкорити край князь Олег: «И бе обладая Олег Древляны, Полянми, Радимичи, а со Уличи и Тиверци имеяши рать». Ні Лаврентіївський, ні Тиверський літописні списки не повідомляють, чим закінчилася рать і чи підкорилися ці племена Київському престолу [21, с. 18]. Принаймні через дванадцять літ, 907 р., тиверці брали участь в поході Олега на Царгород у ролі «толковинів», що на думку В. Григоровича рівноцінне статусу «союзника» [1, с. 143]. 914 р. князь Ігор знову воював із уличами, його воєвода Свенельд аж «три літа сидів біля міста Пересечен» [21, с. 19].

Солідаризуючись зі своїм учителем, Н. В. Молчановський робить висновок: «Ми із значною впевненістю можемо стверджувати, що у відомий нам історичний час західна полоса північного Поділля заселена була багаточисельним і сильним слов'янським племенем, що жило, мабуть, незалежним життям і ще наприкінці XI ст. володіло міськими центрами» [21, с. 19].

Так само скрупульозно, методом порівняння джерел, їх аналізу вимальовує він картину боротьби подолян із половцями, відстоювання своїх інтересів у галицький період подільської історії, у час 120-річної залежності від татар, боротьби з їх вторгненнями після Синьоводської битви 1362 р.

Праця Н. В. Молчановського отримала високу оцінку сучасників. Критичні зауваження стосувалися наявності повторів, зайвої описовості. М. С. Грушевський вважав, що дослідження є не стільки аналітичною роботою, скільки зведенням відомостей [13, с. 150].

Матеріали монографії, її висновки і сьогодні знаходять як послідовників, так і критиків, стимулюючи тим самим пошук, активізуючи історично-регіональне дослідництво. А тоді її двадцятисемирічний автор заявив про себе як про оригінального дослідника, непересічну особистість.

Никандр Васильович мав ще одного вчителя — професора І. В. Лучицького, наукові та чисто людські стосунки з яким характеризувалися особливою теплотою та послідовністю. Іван Васильович не тільки спрямовував науковий пошук та-

лановитого учня, а й морально та матеріально підтримував його в час заслання, у скрутних життєвих обставинах, в які нерідко попадав «неблагонадійний» студент. Під його керівництвом Н. В. Молчановський написав 600-сторінкову працю «Цеховая система в Пруссии XVIII века и реформы цехов при Штейне и Гарденберге» [23].

Цінність дослідження полягала, насамперед, у тому, що стосувалася проблеми, яку не розробляли навіть німецькі історики. Написана вона на основі документальних джерел — опублікованих архівних матеріалів, законодавчих актів шляхом їх аналізу, зокрема — статистичного, що було новим для того часу. Сміливими були й висновки: цехове виробництво та цеховий лад у Пруссії початку XIX ст. не були ліквідовані, а існували паралельно з мануфактурним і фабричним виробництвом. Всі ці форми промислового виробництва мирно співіснували, займаючи кожен свою нішу в економіці та розподілі — продукція цеховиків йшла на місцевий, а мануфактурна та фабрична — на більш широкий ринок. А реформи цехового виробництва після наполеонівських воєн були викликані не стільки об'єктивними факторами, скільки фіскальними цілями — спробою каталізації фінансових надходжень до бюджету Пруссії за рахунок розвитку великого виробництва.

Як засвідчують «Университетские известия» (1885. — № 4. — С. 2), праця Н. В. Молчановського була визнана «... выдающимся и ценным вкладом в науку» [13, с. 150] і одностайно відзначена університетською Золотою медаллю. А її автор удостоївся звання «казенного стипендіата» з правом відстрочки від військової служби для наукових занять і здобуття наукового ступеня. 31 травня 1884 р. Н. В. Молчановський закінчив університет, отримав диплом із відзнакою.

Шлях до науки, здавалося, був відкритий. Однак, у справу знову втрутився його величність випадок. Почалося нове піднесення студентського руху, викликане жорсткою політикою царських властей, яка стосовно студентства знайшла відображення в новому університетському статуті 1884 р. Жандармське управління розпочало наступ на ліберальну професуру, був звільнений з посади доцент Ф. Г. Міщенко. Звинувачення в лібералізмі сипалися на адресу В. Б. Антоновича, І. В. Лучицького та інших видатних учених. Студенти заворушилися знову. Влада вирішила в день 50-літнього ювілею університету студентів до приміщення не

впускати. 8 вересня, під час святкування, натовп студентів закидав камінням, полінами карету попечителя Київського учбового округу, 9 вересня хтось побив вікна в квартирі ректора. Під час ювілейних урочистостей Н. В. Молчановський мав сутичку зі службовцями, які не впускали його до зали для отримання Золотої медалі, бо не був одягнутий у парадний фрак. У відповідь, а, можливо, задля солідарності зі зневаженими та недопущеними на свято студентами, той не вийшов до генерал-губернатора за медаллю. І знову його прізвище під номером 37 з'явилося в списку учасників безпорядків. А за цим — спроба призвати на військову службу, заборона учителювати. Тому ледь влаштувався на посаду секретаря мирового з'їзду з платнею, рівною його студентській стипендії [8, с. 162–163].

У подальшій кар'єрі Н. В. Молчановського були спади та піднесення, але йшла вона в основному по траєкторії, адекватній його генетичним можливостям і таланту: з вересня 1890 р. працював секретарем Київського окружного суду, 1891 р. — очолив відділ у канцелярії генерал-губернатора, 1892 р. — став завідувати всією канцелярією, 1904 р. — отримав чин таємного радника.

Однак, талант пошуковця, як вічний поклик, щоразу повертав його до наукових занять. Никандр Васильович використовував будь-яку можливість для їх продовження. У 1898 і 1899 рр., за підтримки генерал-губернатора Драгомирова і за завданням археографічної комісії, як її дійсний член, у Стокгольмському державному архіві вивчав він документи, що стосувалися історії Росії та України, насамперед — XVI–XVIII ст. Скопіював документи про прихильників І. Мазепи, зв'язки України з Трансильванією, ставлення Б. Хмельницького та його наступників до Швеції, інші матеріали, які згодом, уже по його смерті, під назвою «Акты Шведского государства, относящиеся к истории Малороссии (1649–1660 гг.)» були опубліковані в 6 томі 3 частини «Архива Юго-Западной России» [2]. Пізніше, 1930 р., частину цих праць в «Українському археографічному збірнику» представив В. О. Кордт [11].

Із наукових надбань Н. В. Молчановського відомі написані ним і включені І. В. Лучицьким, як додаток до російського перекладу «Истории нового времени (XVI–XVIII ст.)» Е. Зеворта «Очерки экономических отношений в Западной

Европе» [13, с. 150]. 1889 р. «Киевская старина» опублікувала його розвідку «Київське міське управління в 1786 р.» [18], а 1896 р. — матеріали, присвячені колонізації Лівобережної України в XV–XVII ст. [19].

Н. В. Молчановський приділив чимало уваги козацькій добі: «Английские известия 1736 г. о запорожцах», «Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Б. Хмельницком», «Несколько данных о смерти и наследстве Мазепы» [14; 17; 20].

Слідкував Н. В. Молчановський за історико-краєзнавчим дослідженням Поділля, схвальною рецензією відгукнувся на монографію М. Грушевського «Барське староство» [6; 15]. У своїх дослідженнях спирався також на добре підібрану особисту бібліотеку, що налічувала кілька тисяч томів. Значно пізніше Українська академія наук, формуючи свою бібліотеку, викупила у родини Н. В. Молчановського 1294 книги з історії України та Польщі [10, с. 225].

Науковій праці заважала праця канцелярська — вона забирала і час, і сили. Тому обмежувався науковими статтями, рецензіями, публікаціями архівних джерел, перекладів із польської та німецької мов історичних та літературних творів. Лише в «Киевской старине» він здійснив 108 таких публікацій [24, с. 292].

Помер у 48 років у розквіті творчих сил. Газета «Речь» (1906, декабрь) у некролозі повідомляла: «4 декабря в Киеве от разрыва сердца скончался Никандр Васильевич Молчановский, управляющий канцелярией киевского, вольнского и подольского генерал-губернатора. Трагическая, полная страданий жизнь закончилась трагически. Он выслушал мать, просящую об освобождении из тюрьмы сына, выслушал внимательно, со своей обычной грустной улыбкой, внезапно побледнел и упал со стула... Умер честный гражданин, солидный ученый, блестящий публицист и хороший человек. Умер на посту, старясь облегчить горе матери».

У некрологах Ю. Й. Сіцінського [26], М. С. Грушевського [7], І. В. Лучицького [12] й інших відзначалися його моральна чистота, внесок у припинення жовтневих 1905 р. погромів, допомога Є. В. Тарле в отриманні дозволу на приїзд до Києва для захисту магістерської дисертації, підтримка низки газет, а головне — його звернення в числі перших до української історії, історичної регіоналістики.

У біографії Н. В. Молчановського є ще чимало «білих плям» — дитячі та юнацькі роки, сімейне життя, відносини з родиною Лучицьких, із композитором М. В. Лисенком, педагогом, редактором «Киевской старины» В. П. Науменком. Глибокого аналізу потребує його доробок, опублікований у цьому часописі. Та, власне, його життя, наукова та громадсько-політична діяльність може стати предметом монографічного дослідження.

1. Антонович, В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст. [Текст] / В. Б. Антонович. – К., 1878. – Вып. 1.
2. Архив Юго-Западной России [Текст] : акты Шведского гос. архива, относящиеся к ист. Малороссии (1649–1660 гг.). – К. : Тип. ун-та Св. Владимира, 1908. – Т. 6, ч. 3. – 478 с.
3. Баженов, Л. В. Историчне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. [Текст] : Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1995. – 256 с.
4. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. : Історіографія. Біобібліографія. Матеріали [Текст] / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
5. Верменич, Л. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні [Текст] : монографія / Л. В. Верменич. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2003. – 516 с.
6. Грушевський, М. С. Барское староство [Текст] : ист. очерки / М. С. Грушевський. – К., 1894 // Киев. старина. – 1895. – Т. 48, № 3. – С. 103–112.
7. Грушевський, М. С. Пам'яті Никандра Молчановського [Текст] / М. С. Грушевський // Записки Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1907. – Т. 75, кн.1. – С. 5–13.
8. Иванов, Ю. Ф. Жизнь и судьба историка Н. В. Молчановского [Текст] / Ю. Ф. Иванов // Вопросы истории. – 2008. – № 1. – С. 158–166.
9. ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 59134.
10. Історія Академії наук. 1918–1923 [Текст] : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – 376 с.
11. Кордт, В. О. Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII – початку XVIII ст. [Текст] / В. О. Кордт // Укр. археограф. зб. – К., 1930. – Т. 1. – С. 17–55 [10 документів і наук. коментар].
12. Лучицький, І. В. Памяти Н. В. Молчановского [Текст] / І. В. Лучицький // Киев. голос. – 1906. – 5 дек.
13. Михальченко, С. І. Историк Подолья Н. В. Молчановский [Текст] / С. І. Михальченко // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура» : наук. доп. і повід. – Х. : Рід. край, 1997. – Ч. 1. – С. 149–152.

14. Молчановский, Н. В. Английское известие 1736 г. о запорожцах [Текст] / Н. В. Молчановский // Киев. старина. – 1889. – Т. 27, № 11. – С. 444–447.
15. Молчановский, Н. В. Архив Юго-Западной России [Текст] / Н. М.–Ч. 8, т. 1 : Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации – К., 1893 ; Ч. 8, т. 2 : Акты Барского староства XV–XVI в. – К., 1894.
16. Молчановский, Н. В. Гореница [Текст] / Н. В. // Слово. – 1881. – № 1.
17. Молчановский, Н. В. Донесение венецианца Альберто Вимина о казаках и Б. Хмельницком (1656 г.) [Текст] / Н. В. Молчановский // Киев. старина. – 1900. – Т. 68, № 1. – С. 62–75.
18. Молчановский, Н. В. Киевское городское управление в 1786 г. (по протоколам заседаний городской думы) [Текст] / Н. В. Молчановский // Киев. старина. – 1889. – Т. 25, № 5–6. – С. 380–399 ; Т. 26, № 7. – С. 47–63.
19. Молчановский, Н. В. Левобережная Украина в XV–XVII ст. [Текст] : очерк колонизации [пер. з польської статті О. Яблоновського] / Н.М. // Киев. старина. – 1896. – Т. 53, № 4. – С. 85–101 ; № 5. – С. 249–267 ; № 6. – С. 369–379.
20. Молчановский, Н. В. Несколько данных о смерти и наследстве Мазепы [Текст] / Н. В. Молчановский // Киев. старина. – Т. 80, № 1. – С. 91–101.
21. Молчановский, Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1934 [Текст] / Н. В. Молчановский. – К., 1885. – 388 с.
22. Молчановский, Н. В. Предвестники земской ликвидации [Текст] : (к истории обнищания северного края) / Н. В. // Слово. – 1879. – № 9–10.
23. Молчановский, Н. В. Цеховая система в Пруссии XVIII века и реформы цехов Штейна и Гарденберга в связи с состоянием ремесленного класса в Пруссии начала XIX в. [Текст] / Н. В. Молчановский // Унив. известия. – 1885. – № 6–8, 10–12 ; 1886. – № 1–2, 8–9, 12 ; 1887. – № 1–6.
24. Палієнко, М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] : у 3-х т. / М. Г. Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 3 т.
25. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі [Текст] : історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – 204 с.
26. Сецинский, Е. И. Н. В. Молчановский [Текст] : [некролог] / Е. И. Сецинский // Подолия. – 1906. – № 280.

Прокопчук В. С. Никандр Васильович Молчановський – історик, краєзнавець.

Ключові слова: Молчановський Никандр Васильович, студентський рух, заслання, архіви, літописи, історик, дослідник Поділля.

Стаття присвячена Никандру Васильовичу Молчановському (1858–1906) – історичу України, видатному досліднику минулого Поділля.

Проаналізувавши наявну базу фактів стосовно життя, адміністративної та наукової діяльності подолянина Н. В. Молчановського, талановитого учня професорів В. Б. Антоновича, І. В. Лучицького, автор дійшов висновку, що стан української історіографії був би не повним без урахування його наукового доробку. Підготовлені Никандром Васильовичем на основі глибокого аналізу літописних джерел нарис історії Подільської землі до 1434 р., низка розвідок із історії козаччини, опубліковані документи шведських архівів із історії України та ін. потребують перевидання та вводу в активний науковий обіг. А постать Н. В. Молчановського, його громадсько-політична діяльність — окремого дисертаційного дослідження.

Prokopchuk V.S. Nikandr Vasylyovych Molchanovskyi - historian and regional ethnographer.

Key words: Nikandr Vasylyovych Molchanovskyi, student movement, exile, archives, chronicles, historian, Podillya researcher.

The article is dedicated to Nikandr Vasylyovych Molchanovskyi (1858–1906), historian of Ukraine, prominent researcher of the past of Podillya region. Having analyzed the existing data base on the life, administrative and scientific activity of N.V. Molchanovskyi, a talented student of professors V.B. Antonovych and I.V. Luchytskyi, the author has come to the conclusion that Ukrainian historiography should have been incomplete without his scientific contribution. The works written by Nikandr Vasylyovych basing on deep analysis of chronicles sources, such as the essay on the history of Podillya before 1434, a number of surveys of the history of Cossacks epoch, published documents from Swedish archives on the history of Ukraine, etc., need to be republished and introduced to active scientific usage. And the personality of N.V. Molchanovskyi and his social and political activity are to be researched in a separate survey.

Прокопчук В.С. Никандр Васильевич Молчановский - историк, краевед.

Ключевые слова: Молчановский Никандр Васильевич, студенческое движение, ссылка, архивы, летописи, историк, исследователь Подолья.

Статья посвящена Никандру Васильевичу Молчановскому (1858–1906) — историку Украины, выдающемуся исследователю прошлого Подолья. Проанализировав факты, касающиеся жизни, административной и научной деятельности подолянина Н. В. Молчановского, талантливого ученика профессоров В. Б. Антоновича и И. В. Лучицкого, автор пришёл к выводу, что состояние украинской историографии было бы неполным без учёта научных трудов Н. В. Молчановского. Подготовленные им на основе глубокого анализа летописных источников очерк истории Подольской земли до 1434 г., ряд публикаций из истории казаччины, опубликованные им шведские документы из истории Украины и другие научные работы, требуют переиздания и ввода в активный научный оборот. А личность Н.В. Молчановского, его общественно-политическая и научная деятельность — отдельного диссертационного исследования.